

recenzie

DANIŠ, Miroslav – VALACHOVIČ, Pavol (ed.).
Historické štúdie. Medzi antikou a stredovekom.
Rímska a germánska spoločnosť v barbarických zákonníkoch.
 Bratislava : Stimul, 2010, 302 s.,
 edícia Acta historica Posoniensia XIII, ISBN 978-80-89836-87-9.

Peter Podolan (rec.)

Číslo 13 v edičnom rade, ktorý je tvorený predovšetkým zborníkmi *Historické štúdie*, podčiarkuje už niekoľkoročnú editorskú prácu na tomto projekte, oboznámme sa preto s najčerstvejším prírastkom.

Oproti minulým číslam má toto duálnu štruktúru – keďže sú tu publikované príspevky z medzinárodnej vedeckej konferencie organizovanej Katedrou všeobecných dejín FiF UK, ktorá prepožičala aj meno zborníku – teda konferenčnú časť a druhú, už obvyklú všeobecnú časť. Okrem 16 štúdií (z toho 6 konferenčných) ponúka 2 prístupy k dokumentom (menšie edície), 7 recenzií a jeden príspevok v sekcii *Rozhľady*.

Než sa dostaneme k podrobnejšiemu hodnoteniu jednotlivých štúdií, resp. ich výberu, pristúpme k informáciám o sekciách, ktorým už nebudeme venovať ďalší priestor.

V samom závere v sekcii *Rozhľady* M. Nevrlý stručne bilancuje činnosť Osipa Zinkevyča a vydavateľstva SMOLOSKYP.

Aspoň telegraficky prejdime recenzie: OLIVA, Pavel: *Démostenés*. Praha 2007. (P. Podolan), štúdiá KISS SZEMÁN, Robert: *Dejinnosť a kreácia – paralely v historickej tvorbe a svetonázore Jána Kollára a Istvána Horváta*. In: Slovenská literatúra 18. a 19. storočia. Bratislava 2007. (P. Podolan), zborník NEVRLÝ, Mikuláš: *Минуле й сучасне*. Kyjev 2009. (M. Daniš), KRATOCHVÍL, Viliam a kol.: *Dokumentárny film ako školský historický prameň*. Prešov 2008. (J. Machaj), LABISCHOVÁ, D – GRACOVÁ, B.: *Príručka ke studiu didaktiky dejepisu*. Ostrava 2008. (V. Kratochvíl), Hľadanie „ukrajinskej Atlantídy“ od Oksany Zabužko (M. Nevrlý) a konečne zborník *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth – Early Eighteenth Centuries). The Ottoman Empire and Its Heritage. Politics, Society and Economy*. Leiden-Boston 2007. (M. Skovajsa).

Sekcia *Dokumenty* obsahuje edíciu 12-tich listov F. F. Aristova s Maticou slovenskou v rokoch 1929 – 1932, ktoré prepísal a úvodnou štúdiou vybavil M. Daniš. So závermi nacistickej armádnej psychológie (nielen) o mentalite Slovákov čitateľa oboznamuje J. Tulkisová. Správa o historickom pozadí slovenského národného povedomia, o vonkajších i charakterových vlastnostiach a vzájomnom pomere Čechov a Slovákov prekvapuje pomerne precíznym spracovaním. Hoci bola zrejme v mnohých prípadoch silne ovplyvnená zdrojmi, o ktoré sa opierala, celkovo prináša zaujímavý mix informácií, ktoré okrem svojho faktografického obsahu zaujmú svojim uhlom pohľadu. Ten je samozrejme poplatný dobe a záujmom spracovateľov. Vymedzenie určitých „rasových“ črt má predovšetkým svoju dobovú kvalitu, v skutočnosti sa takéto hodnotenie „vlastností“ nevymyká správam cestovateľov o krajine a jej obyvateľoch, resp. vnímaniu (ino)národných stereotypov. Z antropologického hľadiska tiež treba upozorniť, že s termínom „slovenský typ lebky“ ako určitým rozlišovacím znakom, pracovali aj českí odborníci už na počiatku 20. storočia.

Konferenčná časť zborníka dáva do popredia kľúčové slová ako antika, barbari, Germáni, právo, zákonník – tak, ako bola definovaná téma konferencie, čo predstavuje mimoriadne špecifickú oblasť bádania. Okrem prísne právneho aspektu totiž takmer bez výnimky pracuje aj so zvykovým právom, tradíciou, často prenášanou v ústnom podaní,

zvykmi (až s akýmsi etnografickým subaspektom). Príspevky sú usporiadané abecedne podľa mena autora, čo na prvý pohľad spôsobuje rozpad nadväznosti chronologického či tematického usporiadania.

Analýzu zákonníka *Codex Theodosianus* (1. pol. 5. st.) s ohľadom na širokú skupinu barbarov prináša krátky príspevok M. Babica. Okrem výkladu obsahuje aj edičný výber zásadných článkov zákonníka, viažucich sa k téme (s. 11-12). J. Bednaříková si ako základ analýzy zobrala franský zákonník *Pactus legis Salicae* (pol. 5. st.?; začiatok 6. st.) a čitateľsky veľmi príjemným spôsobom oboznamuje s jednotlivými termínmi a podmnožinami tejto právnej tradície. Štúdia P. Bystrického sa k problematike stavia s iným prístupom – od zostavenia longobardského zákonníka kráľom Rotharim pred polovicou 7. storočia, ktorého súčasťou bol aj súpis longobardských dejín a genealogické zoznamy vládcov, sa dostáva k problematike ústnej tradície, oral history v pôvodnom zmysle. Legendy, príbehy a proces ich prenosu do rôznych prameňov vykresľujú nielen historickú materiu ich obsahu, ale riešia aj otázky dobovej spoločnosti, jej organizácie, zvykov, pôvodu a najstarších dejín. Longobardskej spoločnosti a výkladu niektorých pojmov, sa kompaktne predovšetkým na základe *Edictum Rothari*, venuje aj M. Mižičko. D. Hrnčiarová si za predmet svojho záujmu vybrala *Lex Baiuvariorum*, konkrétne zhrnutie bádateľskej bázy okolo otázky jeho vzniku (1. pol. 6. st. – 40. roky 8.st.?) a charakteru.

Trochu excentricky pôsobí v tomto bloku nadmieru zaujímavá štúdia M. Habaja o recepcii antiky v Nemecku na konci 18. storočia predovšetkým v diele F. Schillera a J. W. Goetheho. Obraz antiky a jej živé reziduá sa tešia záujmu spoločnosti dodnes, pravda jednotlivé obdobia pracovali s odlišným filozofickým aj pomerným záujmom.¹ Aj v uhorskom prostredí bola kultúra dlhodobo postavená na latinčine; „uhorská“ latinčina a kvantita jej používania v 18. storočí predstavovala prekvapenie pre mnohých cestovateľov. Motivácia kultúrnym vzorom v klasickom poňatí kulminovala práve na prelome 18. a 19. storočia, pričom proces jeho splývania a negovania v rámci prúdov ako osvietenstvo, klasicizmus a romantizmus s presahmi aj do baroka a renesančného humanizmu bol nesmierne spleťtý a nedá sa jednoznačne zovšeobecniť. Okrem domácej tradície „uhorského klasicizmu“ sa tiež v našom prostredí mieša s modernizáciou spoločnosti podporovaným rýchlejšim šírením nových myšlienok a úplným či čiastočným preberaním pohľadov z ostatných častí Európy. Nemecké vzory pritom zohrali mimoriadne dôležitú úlohu.

Autor začína úvodným výkladom termínu recepcia, ktorý však azda nebol nutný, keďže „mechanický“ prenos cez priestor a čas nie je možný. Napokon filozofia podobné problémy vyriešila už dávno (*Panta rei; Biely kôň nie je kôň* a pod.) (s. 42). Rovnako však prístup, ktorý pre štúdiu prijal ako nosný, nezodpovedá dobovému chápaniu recepcie. Parafrázovaný P. Burke recepciu kladie do protikladu s tradíciou a reprodukciou (s. 42), kým nemeckí autori si uvedomovali práve nutnosť napodobňovania (J. J. Winckelmann, s. 43) či kopírovania – konečne čo iného môžeme vidieť za kultom sadrových odliatkov² či Goetheho snahou modelovať kópie z hlíny?³ Okrem toho je v širšom význame práve „antika“ tradičným vzorom, normou či dogmou.

Odhliadnuc od teoretického prístupu je na špecifickosti vnímania antiky v tomto období zásadná predovšetkým otázka, prečo sa z rámca klasických reálií pomer záujmu presúva smerom ku „gréckej“ časti a naopak je opúšťaná dlhodobo preferovaná „rímska“ či latinská časť. Autor sa žiaľ syntetizácii tejto roviny výkladu venoval iba minimálne,

¹ Stručný prehľad pozri v ČERMÁK, Josef. *Latina jako nástroj vzdělanosti*. In ČERMÁK, Josef – ČERMÁKOVÁ, Kristina. *Slovník latinských citátů*. Praha : Euromedia group, k. s. – Knižný klub, 2010, s. 403-416.

² Napr. GOETHE, Johann Wolfgang: *Italská cesta*. Praha : Odeon, 1982, s. 518, 520.

³ GOETHE, ref. 2, s. 386.

ale naznačil niektoré zaujímavé podrobnosti (s. 66-67). Problematika gréckosti a rímskosti u Nemcov má aj ďalšie nuansy, ako existenciu Svätej ríše rímskej nemeckého národa, pričom cisár Jozef II. (hoci možno ironicky) označil v roku 1782 za jej skutočné hlavné mesto a ozajstný stred ríše – Rím.⁴

Tematiku autor rozdelil do niekoľkých subkapitol, kde prevažne na základe analýzy literárnych diel vníma antiku v rôznych významoch: ako odpor voči súdobej spoločnosti, ako druhú prírodu, ako program obnovy človeka a spoločnosti, či aplikáciu Homéra v *Utrpení mladého Werthera*. Časť o Goetheho autorskej renesancii v antickom Ríme ale priaznivý dojem z týchto kapitol naštrbuje – autorovým vývodom nie je možné dôverovať bez vlastnej podrobnej analýzy, hoci výklad faktografie je náročný a môže byť subjektívny.

Vieme, že Goethe, sputnaný všednosťou života a pracovným nasadením, unikol na „taliansku cestu“. Pri výbere „azylu“ – krajiny, ktorá bola obľúbenou destináciou pre vzdelancov z celej kultúrnej Európy okrem záujmu o antiku zavážili zrejme aj reminiscencie z rodičovského domu, plného suvenírov z talianskeho putovania jeho otca.⁵ Priamym popudom na inak dlhodobo plánovanú cestu bola skôr snaha o únik z každodennosti nemeckej reality, než novonačerpánie antickej inšpirácie či prežitku (s. 58, 61). Výroky použité autorom na dokumentovanie potreby prežitia antiky (s. 61) treba skôr spájať so skutočnosťou, že sa Goethe na cestu chystal niekoľko rokov, ale nemohol ju podniknúť, preto sa vyhýbal akýmkoľvek spojitostiam s Itáliou, ktoré by ho dráždili.⁶ Obdobie slobody spojené s Talianskom sa pre Goetheho navždy stalo symbolom blaženosti, osobnej Arkádie.⁷ Motto použité v úvode Talianskej cesty preto nemusí nutne znamenať „bezprostredný“ kontakt s antikou ako sa snaží naznačiť autor (s. 88).⁸

Na druhej strane Goethe skutočne zachytil na viacerých miestach motív prevrstvenia svojho „načítaného“ obrazu o Antike, Itálii či Ríme prežívanou skúsenosťou. Antika bola pre Goetheho iste aj prirodzenou súčasťou moderných reálií, krajiny a spoločnosti Talianska (s. 61) (ako inak!), ale samotné oživenie antiky Goethe skôr spájal s osobným prežitkom, predstavou, že až teraz, keď stojí na mieste dávnej histórie, chápe jej skutočný obsah – popisy miest a udalostí, o ktorých iba čítal – v tom tkvie zmysel oživenia antiky (napr. Odysey na Sicílii; s. 61).⁹ Podobne možno chápať i vyznania o druhom narodení pri návšteve Ríma (s. 59).¹⁰ Goethe sa napokon iba postupne dostával k záujmu o rôzne detaily antickej minulosti.¹¹ Pritom, hoci je to ťažké porovnať, u neho nenachádzame ani zďaleka tak mystický záujem a výstrelky ako u niektorých anglických cestovateľov, napr. dievča pózujúce oblečené v antických šatách.¹²

Premknutie antickým pátosom v krajine je možné spojiť s duševnou atmosférou spisovateľa, ktorý premýšľal o svojich postavách a rámci ich bytia – pracoval na námetoch o Ifigénii, Nausike a Odyseovi.¹³ Načrtával obraz antiky vo svojej predstavivosti – takže sa mu virtuálny, vymýšľaný svet spájal v jedno s reáliami, ktoré tvorili akúsi scénu pre jeho

⁴ SCHULZE, Hagen. *Stát a národ*. Praha : Lidové noviny, 2003, s. 115.

⁵ GOETHE, ref. 2, s. 122, 530.

⁶ GOETHE, ref. 2, s. 96, 121.

⁷ Porovnaj napr. *List z 1. novembra 1786*. GOETHE, ref. 2, s. 121 a časť článku *Osud rukopisu* z 1817. Je paradoxom, ak antika predstavovala tak módny vzor, prečo Goethemu jeho priatelia nerozumeli. Disproporciu je možné vysvetliť práve Goetheho veľmi osobným precítením. *Tamže*, s. 534-535.

⁸ Motto samotné nie je klasickým citátom, v pôvodnom kontexte má úplne iný význam a zrejme odkazuje k Goetheho pozitívnemu osobnému prežitku. Pozri editorské vysvetlivky k dielu: GOETHE, ref. 2, s. 539.

⁹ Pozri ref. 6 a *List J. G. Herderovi z 17. mája 1787*. GOETHE, ref. 2, s. 307.

¹⁰ Pozri aj GOETHE, ref. 2, s. 121-122, 126, 346, 378; podobne HAUBELT, Josef. *České osvícení*. Praha : Svoboda, 1986, s. 367.

¹¹ Napr. GOETHE, ref. 2, s. 143.

¹² GOETHE, ref. 2, s. 202.

¹³ Napr. GOETHE, ref. 2, s. 104-105, 284, 285-286.

predstavy.¹⁴ Je ale odvážne tvrdiť, že Goetheho skutočný obraz antickej minulosti nezaujímal (s. 61) a súčasne, že venoval priestor štúdiu antických dejín (s. 60); na viacerých miestach sa vyznával, že o antike nevedel „nič“, ale usilovne študoval. Goethe si pritom na ceste všimol takmer všetko – od charakteru krajiny cez geológiu až po botanickú stránku. Rovnako zanietenie maľovaním či modelovaním bolo pozoruhodné. Pri hodnotení práce antických umelcov často rezonovala práve symbolika ich spätosti s prírodou.¹⁵

Dielo, dnes známe ako „*Talianska cesta*“ sa skladá z rôznych častí, ako sú denníkové zápisy, korešpondencia a akoby ukážky z literárnych diel. Druhý diel bol k práci pripojený až s odstupom, rovnako oneskorene bolo vydané ako celok. Bez možnosti porovnať pôvodný materiál (spálený?) s vydanou verziou sa preto tiež nemôžeme úplne spoľahnúť na autenticitu podania, resp. nemôžeme s určitosťou sledovať výkyvy v záujme o antiku na myslenej časovej osi jeho života.

Ak hovoríme o trase Goetheho putovania, je zjavné, že ju koncipoval na základe „bedekrov“ – diel J. J. Winckelmann, J. J. Volkmana, A. Palladia či M. Vitruvia P. – tie ho samozrejme navádzali k významným antickým pamiatkam. Putujúci Goethe sa javí ako labužnícky znalec umenia, ktorý venuje svoju pozornosť spravodlivo každému umeleckému dielu, ktoré si ju zasluhuje – teda nielen antickým (s. 59), naopak zaujímal sa aj o pamiatky, ktoré samotní Taliani vonkoncom za hodnotné nepovažovali.¹⁶ Cítíme aj popisnú snahu cestovateľa mechanicky zachytiť a predstaviť čitateľovi to, čo vidí. Často teda píše bez nadšenia a pátosu, ale prirodzene (porovnaj s. 61). Aj podľa umeleckej hodnoty popisuje pamiatky pomerne rovnocenne – hlavne v superlatívoch, hoci nadšených zvolaní o prednostiach antiky je tu dostatok. Okrem zvláštnej fascinácie Andreom Palladiom a jeho stavbami sa nedá s určitosťou tvrdiť ani to, že po antike ho zaujímali iba renesančné umelecké diela. Pri množstve a slohovom bohatstve pamiatok v Taliansku je nemožné opísať všetky, Goethe nikde konkrétne nedeheruje žiadne z diel, podobne je však zjavné, že prišiel obdivovať pamiatky takého charakteru, aké sa nevyskytovali v jeho domovine a preto im dával priestor – ak preto zvlášť nespomína barokové či gotické diela, nemusí to byť prejavom jeho negatívneho postoja k nim.¹⁷

V prípade hodnotenia kostola sv. Františka a sv. Kláry v Assisi (s. 59) nás autor zavádza neúplným citátom – Goethe skutočne s nechuťou zanechal obrovské masy kostolov, „*kde odpočívá sv. František; predstavoval jsem si totiž, že tamní hlavy jsou stejné značky ako hlava mého kapitána.*“¹⁸ (sic!) Táto osoba mu kládla zvláštne vieroučné otázky a Goethe mal pri svojom liberalizme dojem, že za tým stojí dômyselný zámer miestneho duchovenstva.¹⁹ Teda nie estetické cítenie, ale antipatia k duchovnému tmárstvu bola dôvodom Goetheho znechutenia.

Konečne však pri rozsiahlosti a komplexnosti diela, množstve výrokov a ich aspoň čiastočných protirečení, obtiažnosti ich analýzy a výkladu, nemusí ani tento náš stručný a značne plytký ponor do problematiky predstavovať definitívne správne riešenie.

¹⁴ Porovnaj GOETHE, ref. 2, s. 105, 307.

¹⁵ GOETHE, ref. 2, s. 163, 388, 516-517.

¹⁶ Pri opise príhody v Malcesine vysvetľuje „...že pozornosť nezasluhujú pouze řecké a římské starožitnosti, ale i ty středověké.“ GOETHE, ref. 2, s. 34, pozri i 32-33; súčasne sa ale jasne (v spojitosti s antikou) vyjadruje o domácej tradícii gotiky: „*To je ovšem něco docela jiného než naši vyjevení světci z gotických ozdob, kteří trčí v řadách nad sebou na kamenných krakorcích, něco jiného než naše sloupky připomínající troubele od dýmek, naše zubaté cimbuří a květinové vroubkování, toho všeho jsem se teď, zaplat' pánbůh, zbavil na věky!*“ *Tamže*, s. 86; podobne „*Co nechali stát barbari, to spustošili stavitelé nového Říma.*“ *Tamže*, s. 126.

¹⁷ GOETHE, ref. 2, s. 348. Tu napr. nešetří superlatívami o komplexnosti chrámu sv. Petra, kupole, námestí a kolonáde. Pozri aj predchádzajúcu poznámku.

¹⁸ GOETHE, ref. 2, s. 113.

¹⁹ GOETHE, ref. 2, s. 111-112.

Prvá zo štúdií všeobecnej časti akoby ideovo nadväzovala na predchádzajúci konferenčný blok, hoci je to iba náhoda, keďže tu sú príspevky usporiadané prevažne chronologicky – D. Zupka sa v nej zaoberá gestami pokory vo význame podrobenia sa a suplikácie v Uhorsku 11. – 12. storočia. Na početných príkladoch dokumentuje škálu prejavov najmä symbolickej gestikulácie. Určite sa dá súhlasiť, že ritualizovaná forma (odev kajúcnika, bosé nohy, kresťanské symboly a pod.) súvisí úzko s cirkevnými rituálmi pokánia (s. 93), pričom práve toto pozadie vytváralo určitý jednotný úzus na celom teritóriu Európy, Uhorsko nevynímajúc (s. 91). Na druhej strane stojí za úvahu, či prejavy ako padnutie k nohám, odovzdanie darov (s. 91) netvorí inú, staršiu skupinu prejavov pokory či podrobenia sa. V spoločnom euroázijskom priestore v širšom meradle z hľadiska tradícií nemožno vonkoncom hovoriť o jednote. Treba vziať do úvahy rôzne spoločne pôsobiace tradície (rímsku, resp. byzantskú, kresťanskú-západnú, stepnú-ázijskú a i.). Napriek tomu sú prejavy úcty voči vládcovi vo všeobecných rysoch analogické. Konečne niečo podobné dokazujú aj obrazy *Anonymovej kroniky* o období príchodu starých Maďarov, hoci tu je možná kontaminácia reáliami doby kronikára (s. 91) – podrobené kumánske kniežatá pravdepodobne neboli kresťanmi (s. 90), čo tiež môže vysvetľovať rôzne scenáre rituálnej audiencie (s. 90). Vzťahy medzi kráľom Ondrejom II. a pápežom Gregorom IX. osvetľuje K. Štulrajterová vo svojom anglicky písanom príspevku, so závermi však snáď mohla oboznámiť aj v slovensky písanom resumé. Rozsiahly výskum sa skrýva za zisteniami Z. Horbuláka o genealógii rodu Františka Tótha (1733 – 1793). Po stručnom úvode, kde oboznamuje s životom tejto mimoriadne čínorodej osobnosti (diplomat, generál, inžinier, spisovateľ) už nasledujú otázky nad slovenským pôvodom šľachtického rodu Tóthovcov. Žiaľ, napriek úsiliu sa autorovi nepodarilo nájsť zásadný dôkaz a presne identifikovať presný miestny pôvod či sieť príbuzenských vzťahov, iba opätovne potvrdiť pôvod z Nitrianskej stolice. J. Boboková si ako objekt svojho skúmania vybrala obraz M. M. Speranského (1772 – 1839) v ruskej historiografii pred rokom 1917. O diele významného ruského štátnika a reformátora sa dozvedáme prehľadom o jeho spisoch, recepcii a archívnom uložení pozostalosti. Štúdia s názvom *Ivan Franko ako politik* od autorského tandemu M. Daniš a M. Nevrlý predstavuje v úvode a závere rozšírenú rovnomennú VII. kapitolu monografie²⁰ o tejto zaujímavej osobnosti ukrajinských dejín (1856 – 1916). Jej politická činnosť je inšpirujúca aj v dnešnej dobe pri existujúcej sieti ukrajinsko-poľsko-ruských vzťahov. Príkladne podrobnú analýzu budovania dynastického mýtu v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov v medzivojnovom období podáva E. Škovranková. Zozbierané dáta, predovšetkým z dobových učebníc a sprievodných materiálov ukazujú obrazy jednotlivých členov rodiny Karadjordjevičovcov, synkretizáciu a dobové zmeny, či paralelu s obrazom kráľoviča Marka. Jedinou štúdiou, vyčnievajúcou spomedzi ostatných, ktorú možno len s veľkými ťažkosťami zaradiť medzi štúdie historické, je čisto abstraktne filozofický príspevok I. Gregorovej o meste ako metafore.

Príspevok V. Kratochvíla „*Multiplicatio librorum*“ je teoretickým príspevkom k didaktike vyučovania dejepisnej látky; načrtnutý príklad projektu je natoľko podnetný, že sa pri ňom musíme pristaviť. Pri aplikovaní zásady „do šírky a do hĺbky“ pri vybranej téme chýba jeden rozmer, ktorým je presnejšie formulované porovnanie obdobia kníhtlače s obdobím bez tejto vymoženosti, pričom práve na základe kontrastu, odlišností (ale i zhôd) je možné jednoducho „samovysvetliť“ výhody kníhtlače oproti tradičnému prepisovaniu (podobne ako porovnanie výhody tradičnej a elektronickej knihy, s. 221) ešte v motivačnej fáze. Definícia rozdielu by potom mala byť ešte viac rozvinutá v informačnej fáze – študenti by mali byť v širokom spektre oboznámení s dôležitosťou šírenia informácií v písanej podobe, celou históriou „kopírovania“ textu a možnosťí záznamu na rôzne médiá (kameň, hlina, vosk,

²⁰ DANIŠ, Miroslav – NEVRLÝ, Mikuláš. *Ivan Franko. Život a dielo*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2009, s. 179-196.

pergamen, papier) a technológiou („maľovanie“, vytlačanie, tesanie, prepisovanie, čínsky vynález kníhtlače, Gutenbergova kníhtlač), samozrejme aj najrozmanitejšími dôsledkami presadenia sa kníhtlače. V tomto zmysle by aj modelový projekt *Odlejte si vlastnú literu* (s. 232-234) mal byť doplnený práve možnosťou porovnania – ešte pred začatím procesu výroby litier, sádzacieho rámčeka a tlače vybraného textu – nechať študentov niekoľkokrát prepísať rovnaký text ručne, aby si uvedomili časovú či „fyzickú“ náročnosť tejto činnosti a jej ďalšie prvky (nevýhody). Téza o ľahšej čitateľnosti tlačených textov (s. 225) má niekoľko ďalších rovín, prezentáciu treba prispôbiť úrovni chápania a skúseností žiakov a pri oboznamovaní s textami vybrať vhodné príklady – čo sa čitateľnosti týka, nie je možné tento prvok generalizovať, stačí napokon porovnať čitateľnosť niektorých graficky precíznych rukopisov a napr. tlačenej formy „švabachu“. Podobne rozvoj osobného súkromia predznamenal už samotný vynález „knihy“, kníhtlač iba kvantitatívne znásobila možnosti zapojenia sa väčšieho počtu jednotlivcov. Primárne tak nie je možné súhlasiť s W. Ongom, že „*Účinné zhmotnenie slova a spolu s ním i poetickej činnosti nespôsobil písanie, ale kníhtlač.*“ (s. 224) Zaiste je ale možné dodať, že ak o niečom nevieme, de facto to ani neexistuje, čo súvisí s masovou dostupnosťou produktu aj za cenu, že sa z umeleckého diela stal (z hľadiska formy nosiča) obyčajný tovar.

S úlohou multimédií pri výučbe dejepisu a jednotlivými možnosťami prezentácie oboznamuje J. Machaj. Názory F. Fukuyamu a S. Huntingtona na demokratizáciu spoločnosti v 20. storočí čitateľa prezentuje príspevok J. Chovancovej. Sonda vývoja len naznačuje pokračovanie nahrádzania pojmu „demokracia“ pojmom „demokratizmus“ či „demokratúra“ (K. Kryl) v reálnom živote, podľa situácie na počiatku 21. storočia. Pri ďalších úvahách sa budeme zrejme musieť vrátiť k východiskám a záverom série I. Asimova „*Nadácia*“ či Orwellovmu dielu „*1984*“ ako novým modlám, ktoré pre toto tisícročie nahradia bibliu aj pre teoretických analytikov.

Zborník ako celok ponúka pestro vyvážený obsah, ktorý čitateľovi sprostredkúva celú škálu nových informácií a posúva o pomyslený krôčik hranice poznania (nielen) v historickej vede.

miscellanea

Pod'akovanie

Ďakujeme doc. PhDr. Pavlovi Valachovičovi, CSc. za materiálnu pomoc pre účely projektu *Historia nova*. Jej rozsah bol možno ekonomicky nevel'ký, dôležitá bola ale promptnosť pri riešení aktuálnej situácie a ochota pomôcť.